

Tahap Perpaduan Pelajar Pelbagai Kaum Dalam Mata Pelajaran Kemahiran Hidup Bersepadu (KHB)

Abdul Rahim Hamdan & Siti Norashikin Moin
Fakulti Pendidikan,
Universiti Teknologi Malaysia

Abstrak : Kajian ini dijalankan untuk mengenal pasti sejauhmana pembelajaran pelajar, pengajaran guru, aktiviti amali dan persekitaran bilik darjah atau bengkel dalam mewujudkan perpaduan dikalangan pelajar pelbagai kaum bagi mata pelajaran Kemahiran Hidup Bersepadu. Kajian berbentuk deskriptif ini melibatkan sampel 115 orang pelajar dari dua buah Sekolah Menengah Kebangsaan di daerah Jerantut pahang. Instrumen kajian yang digunakan mengandungi 36 item yang berdasarkan kepada skop kajian. Kebolehpercayaan soal selidik ini telah diuji dan Alpha Cronbachnya ialah 0.88 manakala keesahan item-item diperolehi menerusi perbincangan dengan pakar. Data-data yang dikumpul seterusnya dianalisis dengan menggunakan perisian Statistical Package for Social Science (SPSS) for Windows Version 11.5 Hasil analisis daripada persoalan kajian mendapati secara keseluruhannya kesemua faktor adalah pada tahap sederhana. Beberapa cadangan telah dibuat untuk mengatasi masalah perpaduan dikalangan pelajar pelbagai kaum ini. Hasil kajian ini diharapkan dapat dijadikan panduan kepada pihak-pihak yang berkenaan bagi mengatasi masalah perpaduan dikalangan pelajar pelbagai kaum berdasarkan faktor pembelajaran pelajar, pengajaran guru, aktiviti amali dan persekitaran bilik darjah atau bengkel.

Katakunci : tahap perpaduan pelajar pelbagai kaum, kemahiran hidup bersepadu (KHB)

Pengenalan

Malaysia merupakan sebuah Negara berbilang kaum yang terdapat perbezaan yang mampu kita lihat bukan sahaja dari segi etnik malahan dari aspek ekonomi, kebudayaan dan agama. Seperti sedia maklum sebuah etnik adalah mustahil untuk menjadi etnik yang lain. Maka struktur ekonomi, budaya dan pendidikan telah dijadikan pemangkin untuk mencapai perpaduan. Oleh yang demikian, kerajaan telah mengatur pelbagai strategi jangka panjang untuk menyelesaikan masalah hubungan etnik. Antaranya adalah melalui dasar-dasar pendidikan pada tahun 1970an seperti perubahan aliran inggeris kepada bahasa melayu. Pada tahun 1979, laporan jawatankuasa kabinet dihasilkan sebagai matlamat untuk mencapai perpaduan dalam masyarakat pelbagai etnik.

Pada masa kini, pelajar-pelajar di sekolah dididik untuk memperkembangkan nilai-nilai positif yang akan menggalakkan perpaduan. Kurikulum sekolah dibentuk sebegitu rupa agar mewujudkan hubungan yang erat dengan perpaduan nasional. Kurikulum juga dapat membentuk personaliti dan watak baik sebagaimana yang dikehendaki oleh aspirasi Negara.

Dengan ini, kita perlu membayar harga yang mahal bagi menyemarakkan perpaduan nasional dalam pelbagai aktiviti dan program yang dijalankan. Malah, kita juga tidak lari dari pertelingkahan antara kaum yang kadangkala terjadi, sesuatu yang tidak boleh dipastikan seratus peratus dalam sebuah negara berbilang kaum. Sebaliknya, dengan menyemarakkan perpaduan sejak peringkat awal lagi merupakan satu kelebihan yang harus direbut, kerana kebudayaan, bahasa ibunda dan jatidiri sesuatu kaum tidak akan terhapus hanya kerana mereka telah bercampur dengan pelbagai kaum sejak kecil lagi.

Laporan Barnes (1950) merupakan satu percubaan menuju ke arah perpaduan negara apabila mengusulkan agar matlamat pendidikan hendaklah membentuk satu rupa bangsa yang berasaskan berbagai kaum. Sistem vernakular yang berasingan hendaklah dibubarkan dan digantikan dengan satu jenis sekolah yang sama untuk semua kaum iaitu sekolah nasional (kebangsaan).

Laporan Razak (1956) melambangkan Tanah Melayu telah melaksanakan dasar bertolak ansur, dasar perpaduan kaum, dasar demokrasi dan dasar kesejahteraan. Laporan ini juga telah

menunjukkan sistem pendidikan telah bertambah maju apabila bertambahnya bilangan murid, guru dan sekolah. Sebagai asas untuk melaksanakan usul Laporan Razak, suatu undang-undang diluluskan iaitu Ordinan Pelajaran 1957. Ini merupakan sejarah Malaya, di mana perancangan pendidikan dirangka untuk meliputi semua kaum dalam masyarakat Malaya serta meliputi semua aspek struktur dan perkembangan pendidikan Malaya. Laporan Razak telah menjadi asas perkembangan pendidikan di Malaysia selanjutnya.

Pernyataan Masalah

Sebagaimana yang kita sedia maklum sekolah merupakan sebuah organisasi dalam membentuk pendidikan yang melibatkan semua kaum atau bangsa yang berada di bawah satu bumbung yang sama. Dengan adanya mata pelajaran kemahiran hidup yang mana merangkumi kemahiran asas praktik untuk membolehkan semua pelajar menjalankan proses interaksi dan menjalankan aktiviti bersama-sama tidak mengira kaum atau bangsa dalam mencapai perpaduan kaum. Pelajar- pelajar sering bergaul dengan lebih dekat semasa mengadakan aktiviti di dalam kelas. Maka dengan cara sedemikian memudahkan guru dapat memupuk semangat kerjasama antara kaum dan saling memahami antara satu sama lain. Selain aspek persekitaran juga memainkan peranan yang penting dalam mewujudkan perpaduan kaum kerana tidak semua pelajar selesai berada dalam kepompong yang sama melainkan guru memainkan peranan mengubah persekitaran supaya lebih menarik dan menggalakkan pelajar melibatkan diri dalam proses pembelajaran dan pengajaran.

Menurut Burnham dan O'Sullivan (1998), sekumpulan sekolah mempunyai budaya berpasukan yang tulen, selalunya istilah ini digunakan untuk kumpulan. Untuk mencapai keseluruhan potensi ia mestilah diperkuatkan melalui pasukan yang tulen bekerja secara kolaboratif.

Oleh itu, tujuan penyelidikan untuk mengkaji sejauhmana pembelajaran pelajar, pengajaran guru, aktiviti amali dan persekitaran bilik darjah atau bengkel dalam mata pelajaran KHB dapat mewujudkan perpaduan di kalangan pelajar pelbagai kaum.

Objektif Kajian

Objektif kajian ini dijalankan adalah untuk

- i. Menenal pasti tahap perpaduan pelajar pelbagai kaum dalam pembelajaran KHB.
- ii. Menenal pasti tahap perpaduan pelajar pelbagai kaum dalam pengajaran guru KHB.
- iii. Menenal pasti tahap perpaduan pelajar pelbagai kaum dalam aktiviti amali KHB.
- iv. Menenal pasti tahap perpaduan pelajar pelbagai kaum dalam persekitaran bilik darjah atau bengkel KHB.

Kepentingan Kajian

Mata pelajaran kemahiran hidup bersepadu telah dijadikan mata pelajaran teras di sekolah menengah. Bertepatan dengan Dasar Pendidikan Kebangsaan para guru, perlu menanamkan bibit-bibit kesedaran bagi tujuan penyatuan perpaduan dan pembangunan kewarganegaraan.

Hasil kajian diharapkan dapat membantu guru-guru KH, pihak sekolah, Jabatan Pendidikan Negeri dan Kementerian Pendidikan Malaysia menenal pasti perpaduan yang wujud dalam kalangan pelajar pelbagai kaum yang dapat menjayakan aktiviti pengajaran dan pembelajaran dan mempertingkatkan prestasi pelajar dalam mata pelajaran tersebut

Menyedari betapa pentingnya tujuan untuk memastikan sistem pendidikan negara menjadi wadah berkesan ke arah memenuhi aspirasi negara, selaras dengan usaha untuk melahirkan generasi yang bersatu padu, dapat menyesuaikan diri dalam masyarakat, membina kemajuan dan kesejahteraan diri serta menyumbang kepada keharmonian dan kemakmuran negara.

Tatacara Kajian

Kajian ini bermula dengan mengadakan sesi perbincangan dengan pensyarah pembimbing Projek Sarjana Muda Iaitu Dr. Abdul Rahim Bin Hamdan bagi tajuk yang bakal dikaji. Setelah tajuk dipersetujui oleh pensyarah pembimbing, penyelidik mula mencari maklumat berkaitan dengan tajuk ini. Setelah maklumat diperolehi proses penulisan dilakukan untuk bab 1, bab 2 dan bab 3.

Proses penulisan dimulakan dengan membuat kertas cadangan setelah siap penyelidik menyerahkan kepada pensyarah pembimbing projek untuk disemak. Setelah disemak oleh pensyarah pembimbing penyelidik dikehendaki membuat pembetulan. Kemudian penyelidik akan membuat permohonan kebenaran daripada Bahagian Perancangan Dan Penyelidikan (EPRD). Seterusnya penyelidik akan meminta kebenaran daripada Jabatan Pendidikan Negeri Pahang dan Daerah Jerantut setelah mendapat kelulusan daripada Bahagian (EPRD).

Sebelum soal selidik sebenar diedarkan kepada responden penyelidik akan membuat kajian rintis, seramai 12 orang sampel diuji yang sama ciri-ciri dengan populasi yang hendak diuji secara rawak bagi mendapatkan kebolehpercayaan soal selidik yang telah dibuat. Penggunaan perisian (SPSS) akan digunakan untuk menganalisis kajian rintis berkenaan.

Prosedur kajian yang dijalankan diringkaskan seperti di bawah yang merupakan aktiviti-aktiviti yang dilakukan sepanjang pelaksanaan Projek Sarjana Muda

1. Perbincangan dengan pensyarah pembimbing berkaitan tajuk yang hendak dibuat.
2. Pencarian maklumat yang berkaitan dengan tajuk yang telah dipersetujui oleh pensyarah pembimbing
3. Penulisan kertas cadangan bab satu, bab dua dan bab tiga.
4. Setelah kertas cadangan siap disemak oleh pensyarah pembimbing terdapat perkara yang perlu dibuat pembetulan.
5. Seterusnya membuat permohonan daripada bahagian perancangan dan penyelidikan pendidikan (EPRD)
6. Kajian rintis dijalankan terhadap 12 orang responden.
7. Kajian rintis dikumpul untuk dianalisis menggunakan perisian spss
8. Setelah itu, pengubahsuaian kesesuaian bahasa dan item akan dijalankan jika item tidak menepati *Alpha Cronbach*.
9. Borang soal selidik sebenar akan diedarkan kepada responden yang terlibat.
10. Soal selidik akan dipungut semula setelah responden selesai menjawabnya
11. Soal selidik yang telah dipungut dianalisis menggunakan program SPSS.
12. Kemudian proses analisis data akan dijalankan bagi bab empat, dan bab lima iaitu perbincangan kajian, rumusan kajian dan cadangan kajian lanjutan.

Instrumen Kajian

Instrumen kajian yang digunakan di dalam kajian ini ialah dengan mengadakan temuramah berstruktur dengan menggunakan set soal-selidik yang telah disediakan. Soal selidik mempunyai beberapa kebaikan dibandingkan dengan cara-cara lain dalam usaha penyelidik mendapatkan maklumat kuantitatif. Di antaranya ialah maklumat dan data-data dari responden dapat diperolehi secara terus daripada responden. Selain itu ianya lebih cepat serta menjimatkan masa dan perbelanjaan.

Arahan dan soalan yang diberi dalam soal selidik adalah piawai dan serupa kepada semua responden yang dikaji. Responden dapat bertindak balas terhadap rangsangan soalan yang piawai dengan lebih berkesan. Ini dapat meningkatkan lagi ketepatan dan kebenaran gerak balas responden terhadap rangsangan soalan yang diberi. Di samping itu, responden juga lebih mudah dan berani

untuk memberi tindak balas terhadap aspek yang dikaji (Mohd.Majid Koting).Soal-selidik ini terbahagi kepada 2 bahagian iaitu :-

- i. Bahagian A
- ii. Bahagian B

Bahagian A menggunakan skala nominal di mana soalan perlu ditanda (/) oleh responden berkaitan latar belakang mereka . Bahagian B pula, soalan berkaitan perpaduan dikalangan pelajar pelbagai kaum. Skala yang digunakan untuk mengukur pemarkahan bahagian B bagi kajian ini ialah menggunakan kaedah skala 5 mata iaitu 1,2,3,4 dan 5.

Kajian Rintis

Kajian ini dijalankan bertujuan untuk menentukan kesahan dan kebolehppercayaan intrumen. Soal selidik telah disemak terlebih dahulu oleh penyelia. Menurut Mohd Najib (2003), indeks kebolehppercayaan yang melebihi Alpha-Cronbach 0.7 dianggap mencukupi dan boleh digunakan jika lebih rendah, item perlu diubahsuai atau diganti.

Bagi mengkaji perpaduan dikalangan pelajar pelbagai kaum dalam mata pelajaran kemahiran hidup bersepadu terhadap pelajar tingkatan dua, kajian rintis telah dijalankan keatas 12 orang sampel yang mempunyai ciri-ciri yang sama dengan populasi yang hendak diuji secara rawak. Masa tidak ditetapkan untuk menjawab persoalan dalam soal selidik yang telah diedarkan. Setelah pelajar menjawab, borang soal selidik dikumpulkan untuk dianalisis dengan menggunakan *Statistical Package For The Social Science (SPSS)* untuk mendapatkan kebolehppercayaan soal selidik yang akan diuji. Sekiranya nilai alpha, ' α ' didapati kurang daripada 0.7 maka item soal selidik hendak diubahsuai atau diganti. Dari analisis yang didapati nilai alpha cronbach yang diperoleh ialah 0.88. Nilai kebolehppercayaan soalan ini adalah tinggi dan boleh diguna untuk membuat kajian seterusnya.

Analisis Data

Jadual 1: Taburan kekerapan dan peratusan berkaitan faktor pembelajaran KHB

No item	Pernyataan soalan	Respon						Min	tahap
		Tidak setuju		Tidak pasti		Setuju			
		f	%	f	%	f	%		
1	Saya gemar melakukan kerja dalam kumpulan yang berlainan kaum.	22	19.1	41	35.7	52	45.2	3.23	Sederhana
2	Saya gemar bertanya soalan kepada pelajar berlainan kaum	16	13.9	36	31.3	63	54.8	3.42	Sederhana
3	Saya tidak kekok bergaul dengan pelajar berlainan kaum	28	24.3	25	21.7	62	54	3.39	Sederhana
4	Kumpulan belajar saya terdiri daripada kaum yang lain	41	35.6	31	27	43	37.4	2.98	Sederhana
5	Saya melakukan aktiviti dengan pelajar berlainan kaum	25	21.7	35	30.4	55	47.9	3.26	Sederhana
6	Saya menerima pendapat daripada pelajar kaum yang lain	17	14.8	26	22.6	72	62.6	3.56	Sederhana

7	Saya sentiasa mengadakan perbincangan pembelajaran dengan kaum yang lain.	32	27.8	36	31.3	47	40.9	3.13	Sederhana
8	Saya mudah mesra bergaul dengan pelajar berlainan kaum	17	14.8	42	36.5	56	48.7	3.41	Sederhana
9	Pelajar dari kaum yang lain memberi kerjasama semasa belajar	24	20.8	30	26.2	61	53	3.34	Sederhana
10	Saya gemar berkongsi ilmu dengan pelajar berlainan kaum	15	13	32	27.9	68	59.1	3.60	Sederhana
	Jumlah Min Keseluruhan Item		20.6		29		50.4	3.33	Sederhana

Berdasarkan jadual 1, menunjukkan taburan kekerapan dan peratusan perpaduan pelbagai kaum dalam pembelajaran KHB. 10 item yang dikemukakan dalam persoalan kajian satu ini adalah untuk mendapatkan maklumat yang berkaitan.

Dapatan analisis bagi item satu memperlihatkan responden yang setuju adalah 45.2 peratus (52 orang). Seterusnya responden yang menjawab tidak pasti adalah 35.7 peratus (41 orang). Manakala responden yang tidak setuju pula hanya 19.1 peratus (22). Min yang diperolehi ialah 3.23 pada tahap sederhana. Keadaan ini menunjukkan bahawa tidak semua pelajar pelbagai kaum gemar melakukan kerja dalam kumpulan berlainan kaum.

Dapatan analisis bagi item dua memperlihatkan responden yang bersetuju adalah 58.4 peratus (63 orang). Seterusnya responden yang menjawab tidak pasti adalah 31.3 peratus (36 orang). Manakala responden yang tidak setuju pula hanya 13.9 peratus (16 orang). Min yang diperolehi ialah 3.42 pada tahap sederhana. Keadaan ini menunjukkan lebih dari separuh responden yang menjawab bersetuju gemar bertanya soalan kepada rakan berlainan kaum.

Dapatan analisis bagi item tiga menunjukkan 53.9 peratus (62 orang) responden yang bersetuju tidak kekok bergaul dengan rakan berlainan kaum. Seterusnya responden yang menjawab tidak pasti adalah 21.7 peratus (25 orang). Manakala responden yang menjawab tidak setuju adalah 24.3 peratus (28 orang). Min bagi item tiga adalah 3.39 pada tahap sederhana. Keadaan ini menunjukkan bahawa lebih dari separuh responden bersetuju tidak kekok bergaul dengan rakan berlainan kaum.

Dapatan analisis dari item empat sebanyak 37.4 peratus (43 orang) setuju yang kumpulan belajar mereka terdiri daripada kaum yang lain. Seterusnya responden yang menjawab tidak setuju hampir banyak dengan responden yang menjawab setuju iaitu 36.7 peratus (41 orang). Manakala responden yang menjawab tidak pasti 27 peratus (31 orang). Min bagi item empat adalah 2.98 pada tahap sederhana. Keadaan ini menunjukkan bahawa kurang dari separuh responden bersetuju kumpulan belajar mereka terdiri daripada kaum yang lain.

Berdasarkan dapatan analisis dari item lima, didapati peratusan responden yang bersetuju bahawa mereka melakukan aktiviti dengan rakan berlainan kaum sebanyak 47.9 peratus (55 orang), responden yang menjawab tidak pasti 30.4 peratus (30 orang), manakala tidak bersetuju pula 21.7 peratus (25 orang). Min bagi item lima pada tahap yang sederhana dengan nilai min 3.26. Keadaan ini menunjukkan bahawa kurang dari separuh responden bersetuju mereka melakukan aktiviti dengan rakan berlainan kaum.

Dapatan analisis dari item enam sebanyak 62.6 peratus (72 orang) setuju menerima pendapat daripada rakan kaum yang lain. Seterusnya responden yang menjawab tidak pasti sebanyak 22.6 peratus (26 orang). Manakala responden yang menjawab tidak setuju sebanyak 14.8 peratus (17

orang). Min bagi item enam ahap sederhana iaitu 3.56. Keadaan ini menunjukkan bahawa lebih dari separuh responden bersetuju menerima pendapat daripada rakan kaum yang lain.

Secara keseluruhannya dapat dibuat kesimpulan bahawa pembelajaran KHB dapat mewujudkan perpaduan di kalangan pelajar pelbagai kaum adalah pada tahap sederhana kerana terdapat pelajar yang tidak setuju berkaitan pembelajaran di dalam kelas dapat mewujudkan perpaduan dikalangan pelajar pelbagai kaum. Jumlah min keseluruhan item yang diperolehi ialah ialah 3.33.

Perbincangan

Berdasarkan analisis yang telah dilakukan terhadap 10 item soalan mengenai tahap perpaduan pelajar pelbagai kaum dalam pembelajaran KHB. Aspek-aspek penting yang dimuatkan berkaitan dengan pembelajaran semasa dalam proses pembelajaran dan pengajaran (P&P). Hasil dapatan secara keseluruhan menunjukkan purata peratusan keseluruhan adalah sebanyak 50.4 peratus responden yang bersetuju terhadap item-item yang telah dikemukakan. Keadaan ini membuktikan sebahagian responden dipengaruhi oleh pembelajaran mata pelajaran KHB dalam mewujudkan perpaduan di kalangan pelajar pelbagai kaum. Manakala sebahagian responden tidak pasti dan tidak bersetuju berkenaan pembelajaran dapat mewujudkan perpaduan dikalangan pelajar. Jelaslah disini, menurut B.R Hengenhann (1976), pembelajaran ialah perubahan tingkahlaku atau potensi tingkah laku yang lebih kurang tetap akibat pengalaman dan tidak boleh disebabkan oleh keadaan tubuh badan yang sementara seperti sakit dan lesu atau drug.

Seterusnya data analisis mendapati peratus yang tertinggi dalam persoalan kajian satu adalah item 6 dalam jadual 4.8 iaitu sebanyak 62.6 peratus responden yang bersetuju menerima pendapat dari kaum lain, akan tetapi ia masih pada tahap sederhana. Keadaan ini menunjukkan bahawa responden saling bertukar-tukar pendapat dalam proses pembelajaran KHB. Menurut Jaques (1991), kita adalah sebuah masyarakat yang sentiasa bermesyuarat dunia yang terdiri daripada kumpulan-kumpulan kecil yang bertemu untuk berkongsi maklumat, merancang, menyelesaikan masalah, mengkritik dan menguji, serta membuat keputusan baru untuk mencari kelemahan yang lalu.

Dalam salah satu prinsip-prinsip asas teori konstruktivisme menekankan proses pembinaan pengetahuan melibatkan aspek sosial dimana seorang pelajar akan berinteraksi dan bertukar-tukar pendapat dengan pelajar dan individu lain ketika membina pengetahuan (Ee Ah Meng, 2005)

Data analisis kajian mendapati peratus kedua terendah dalam persoalan kajian satu adalah dalam item 7 iaitu 40.9 peratus responden yang bersetuju. Walaubagaimanapun ia masih berada pada tahap sederhana. Keadaan ini menunjukkan responden kurang mengadakan perbincangan pembelajaran dengan pelajar pelbagai kaum yang lain. Menurut pavlov setiap rangsangan akan menimbulkan gerak balas. Gerak balas ialah apa-apa sahaja tingkah laku yang timbul kesan daripada rangsangan. Dengan ini, rangsangan adalah penting untuk mengerakkan sesuatu kumpulan atau seseorang pelajar untuk bertindak terhadap pembelajaran. Syarat pembelajaran konstruktivisme menekankan persekitaran pembelajaran seharusnya menggalakan perbincangan dan interaksi dikalangan pelajar. (Ee Ah Meng 2005)

Perbincangan merupakan aktiviti dimana individu-individu dapat berinteraksi antara satu sama lain dan berkongsi maklumat tentang sesuatu topik atau masalah dengan tujuan mencari sesuatu penyelesaian. Perbincangan sangat berfaedah bagi pelajar-pelajar kerana mereka berpeluang untuk mengemukakan idea. Melalui cara itu, mereka juga dapat bertukar-tukar pendapat. Jenis perbincangan yang lebih berkesan ialah perbincangan melibatkan pertukaran idea antara ahli kumpulan (Ee Ah Meng 2005)

Dalam item 1,2,3,4,5 berkaitan dengan pembelajaran secara berkumpulan iaitu melakukan kerjaja dalam kumpulan berlainan kaum, tidak kekok bergaul dengan pelajar berlainan kaum, kumpulan belajar dari kaum lain dan melakukan aktiviti dengan pelajar berlainan kaum. Menurut (Slavin, 1982; Johnson, Johnson & Holubec, 1990; Kagan, 1992) pembelajaran koperatif boleh

didefinisikan sebagai kaedah-kaedah pengajaran yang mana pelajar-pelajar dari semua peringkat pencapaian bekerjasama dalam kumpulan kecil untuk mencapai matlamat bersama. Sifat paling penting bagi pembelajaran koperatif ialah kejayaan seseorang pelajar akan membantu rakan-rakan lain untuk mencapai kejayaan dalam pembelajaran masing-masing.

Bagi item 4 merupakan peratus yann terandah berkaitan dengan kumpulan belajar responden terdiri daripada kaum lain iaitu 37.4 peratus pelajar yang setuju manakala selebihnya tidak pasti 27 peratus dan tidak setuju 36.5 peratus. Keadaa ini menunjukkan kumpulan belajar responden kurang terdiri daripada pelajar kaum lain. Jelaslah disini manusia tidak dilahirkan dengan naluri untuk berinteraksi secara berkesan dengan orang lain (Johnson, Johnson & Holubec, 1990). Justeru itu, kemahiran-kemahiran koperatif untuk bergaul secara berkesan dengan orang lain tidak akan wujud secara automatis apabila ia diperlukan. Pelajar-pelajar mesti diajar dan juga didorong untuk menggunakan kemahiran-kemahiran koperatif yang perlu untuk mewujudkan kumpulan yang produktif. Kemahiran-kemahiran seperti ini dapat menggalakkan komunikasi, mewujudkan kepercayaan, memperbaiki proses membuat keputusan, dan melicinkan pengurusan konflik dalam kumpulan

Rujukan

- Amir Hasan Dawi, 2002. *"Penteorian Sosiologi dan Pendidikan"*. Tanjung Malim: Thinker's Library Sdn. Bhd
- Atan long (1978), *"Psikologi Pendidikan"*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka
- Berita Harian, 21hb Dis. 2001. Sekolah Satu Aliran Pupuk Perpaduan
- Burnham, J.W. and dan O'Sullivan, F. (1999). *"Kepimpinan dan Perkembangan Profesional di Sekolah."*(Terjemahan: Hamidah Baba) Kuala Lumpur. ITNM. London: Financial Times (1998)
- Dewan Masyarakat, Jun 2001. Sekolah Satu Aliran Wajar Dilaksanakan
- Johnson, D. W., Johnson, R. T. & Holubec, E. J. (1990). *"Circle of learning. Cooperation in the classroom"* (3rd ed.)."Edina, Minnesota: Interaction Book
- Kagan, S. (1992). *"Cooperative learning."* San Juan Capistrano, CA: Kagan Cooperative Learning.
- Kagan, S. (1999). *"Cooperative projects & higher-level thinking."* Bengkel Pembelajaran Koperatif Kagan diadakan di RECSAM, Pulau Pinang, pada 2-3 September 1999
- Nicholas, C.W & Gorman, C.V (1977). *"The Heart of Instruction: Classroom and Laboratory Management."* Ohio Deparment of Education – Division of
- Vocational Ordinan Pendaftaran Sekolah 1950 (Malaysia), Peraturan (Am) Sekolah
- Slavin, R. E. (1982). *Cooperative learning: Student teams. What research says to the teacher.* Washington, D. C. : National Education AssociationUnit Pendidikan Teknikal JPNJ (1998). *"Pengurusan Makmal Kemahiran Hidup Bersepadu Melalui Pendekatan Kolaboratif."* Jabatan Pendidikan Negeri Johor
- Van Dalen, D.B. (1993). *"Memahami Penyelidikan Pendidikan. Satu Pengenalan."* Edisi Keempat. Selangor: Universiti Pertanian Malaysia
- Yahya Abd. Hamid (1989). *"Pengurusan Workshop."* Petaling Jaya: IBS Buku